

Сергій ЗЕЛЕНСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права Кіровоградського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В СИСТЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

Досліджується право на справедливий суд, як одне з ключових у системі процесуальних гарантій суб'єктивних прав особи у кримінальному провадженні. Вважається, що без належного забезпечення цього права, всі інші права особи залишаються незахищеними. Акцентовується, що на державу покладено обов'язок організації діяльності своєї судової системи у такий спосіб, щоб судове кримінальне провадження було справедливим. Констатується, що на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо встановлення структурних елементів системи процесуальних гарантій справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні. Їх встановлення дозволить уникати порушень права на справедливий суд.

Ключові слова: *засада справедливості, захист, обвинувачення, кримінальне провадження, процесуальні гарантії, права людини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблематика забезпечення прав та свобод людини є однією із найважливіших та найскладніших у науці кримінального процесу. Процесуальні гарантії у кримінальному провадженні саме і запроваджено для забезпечення всієї сукупності проголошених Конституцією України суб'єктивних прав, свобод людини та громадянина. Кримінальні процесуальні гарантії та процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження знаходяться у такому тісному зв'язку, що лише з набуттям процесуального статусу особа отримує гарантії реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Набуття цього статусу залежить від інших процесуальних гарантій, наприклад, своєчасність – від кримінальної процесуальної форми.

Кримінальні процесуальні відносини врегульовано так, щоб права та законні інтереси громадян не обмежувалися і не залежали від свавілля державних органів і осіб, які їх представляють. Кримінальний процесуальний

закон відповідає конституційним засадам судочинства, які й обумовлюють порядок регулювання кримінальних процесуальних правовідносин. З цією метою правова держава встановлює відповідну систему регуляторів, що гарантують захист суб'єктивних прав особи, до яких належать і основні засади кримінального провадження. На їх основі запроваджено процесуальні інститути та врегульовано процедурні питання.

Засада справедливості, враховуючи визнання верховенства права однією з основних засад кримінального провадження, постає одним із основних всеохоплюючих елементів в їх системі через сприйняття національною правовою системою цінностей, які вважаються традиційними для теорії та практики країн загального права. Поняття і засада справедливості втілюються у нормах права, у навчальній і науковій літературі, вживаються у побуті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Науковим та теоретичним підґрунтям для дослідження визначеної проблематики наукової статті стали доробки таких учених у галузі кримінального процесуального права, як Галаган О. І., Гончаренко В. Г., Грошевий Ю. М., Письменний Д. П., Погорецький М. А., Попелюшко В. О., Тертишник В. М., Шибіко В. П. та ін.

Метою статті є визначення місця права на справедливий суд у системі процесуальних гарантій справедливого кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всесвітня історія народів містить багато прикладів того, як держави намагалися втілити засади гуманізму й справедливості на міжнародному рівні. Проблематика прав людини стала центральною у Новий час, що пов'язано із переосмисленням політичного, економічного та соціального буття людини. Права людини, що поставали певною гносеологічною парадигмою у працях прогресивних мислителів цієї епохи, отримали своє втілення у таких законодавчих актах, як Декларація Незалежності США 1776 р., Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Права людини набувають з цього часу онтологічного статусу, визначаючи основні засади внутрішньодержавного та міжнародного права. На основі цієї

парадигми держави вибудовують увесь складний комплекс політико-правових інститутів.

Право на справедливий суд визнається фундаментальним правом людини починаючи з часу прийняття Загальної декларації прав людини [1] (далі – ЗДПЛ). Лише у ХХ ст. міжнародна спільнота дійшла висновку про необхідність встановлення мінімальних стандартів, втілених у міжнародно-правові норми, тобто правил, які б врегулювали взаємини між державою та особою [2, с. 5]. Від ХVІІІ ст. і до сьогодні права людини постають для людства «основою свободи, справедливості та загального миру», як зазначено в преамбулі до ЗДПЛ.

Засада справедливості втілює основні загальнолюдські цінності, право на рівність та свободу, що виступають аксіологічним імперативом, дотримання якого сьогодні визнається світовою спільнотою. Засада справедливості посідає одне із центральних місць у житті суспільства в найрізноманітніших аспектах, а саме: моральному, політичному, правовому тощо. Справедливість залишається єдиним критерієм, за допомогою якого визначається поведінка людини. Саме завдяки справедливості, як орієнтаційного критерію утверджується правомірна поведінка суб'єктів різноманітних правовідносин, в тому числі, і у сфері діяльності правоохоронних органів [3, с. 60–63].

Як слушно зауважує В. М. Тертишник, основними засадами кримінального процесу є найзагальніші положення, правила поведінки, головні ідеї, начала, які визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, й такі, що створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя [4, с. 83]. На осіб, які представляють державу, покладено обов'язок притягнення до кримінальної відповідальності винних у порушенні норм права. Водночас здійснюється вплив на правову культуру, правосвідомість громадян. Уповноважені державою особи зобов'язані у своїй діяльності керуватися законом, але і враховувати, що закон не може передбачити всі життєві ситуації, які виникають у процесі досудового розслідування та вирішення конкретної кримінальної справи в суді. Однак слід

враховувати, що посадова особа не зобов'язана дотримуватися моральних засад. Вона лише зобов'язана діяти, керуючись законом. Відповідно до цього і вирішується питання, чи справедливою є її діяльність, чи ні.

Справедливість – головна вимога здійснення правосуддя. Н. В. Марущак наголошує, що у сфері кримінального судочинства, де міжособистісні конфлікти бувають загострені до краю, коли потерпіла сторона чекає від суду захисту своїх прав, а інша, на яку поширюється кримінальне переслідування з боку держави, – примусових заходів впливу, не будучи ще визнаною винною, сподівається на гуманне вирішення своєї долі, тоді справедливість набуває особливого значення [5, с. 174]. Правосуддя завжди ототожнюється зі справедливістю, яка поєднує в єдину морально-правову систему кримінальне провадження. До того ж ці поняття мають спільне походження – від слова «право». Правосуддя означає «правий суд». Несправедливість – антонім слова, а також поняття з протилежним значенням стосовно справедливості. Вона має місце там, де права осіб обмежені, між людьми немає рівності, а блага, розподіляються непропорційно.

Гарантії і засадничі ідеї справедливого судового розгляду мають надзвичайно тісний зв'язок з усіма основними засадами кримінального провадження, але найбільше він виявляється у забезпеченні законності та рівності перед законом і судом, що цілком узгоджується з його філософським розумінням. Критерій законності у кримінальному судочинстві – це вимога суворого і неухильного дотримання закону, насамперед прав громадян у кримінальному провадженні, оскільки без дотримання цієї засади неможливе виконання та реалізація вимог справедливості. Серед них виділяють такі:

1. Забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності і покарання винних та недопущення притягнення до кримінальної відповідальності та покарання невинних (у противному випадку – забезпечення їх своєчасної і повної реабілітації).

2. Забезпечення усіх прав і законних інтересів обвинуваченого, потерпілого й інших учасників кримінального процесу, захист суспільства,

особи, держави від кримінальних правопорушень шляхом реалізації кримінального закону.

3. Забезпечення відповідності міри покарання тяжкості вчиненого злочину й особі засудженого; забезпечення швидкого і повного відшкодування збитків, заподіяних громадянину необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності тощо [6, с. 66].

Далі Ю. А. Тобота, аналізуючи різні погляди щодо категорій «судовий розгляд» та «справедливість», визначає поняття «справедливого судового розгляду» у контексті практики ЄСПЛ. Справедливим вважається судовий розгляд, як сукупність послідовних дій щодо розгляду й вирішення по суті справи, переданої на розгляд суду, і яка належить до його компетенції, що характеризується неупередженим ставленням до учасників кримінального провадження та рівністю прав і законних інтересів кожного з них. Таке визначення цього поняття найбільш повно розкриває змістовний аспект справедливості у кримінальному правосудді, адже процесуальна діяльність національних судів та ЄСПЛ має бути спрямованою на досягнення єдиної мети – відновлення стану, який існував до порушення прав та інтересів особи. Іншими словами, зміст поняття «справедливий судовий розгляд» зводиться до «урівноваження порушених прав та інтересів». Водночас у обраному судовою практикою ЄСПЛ загальному підході акцентується увага на тому, що є несправедливим, ніж пояснюється, якою повинна бути процедура розгляду справ, щоб вона відповідала критеріям справедливого судового розгляду. Відтак, постає питання знаходження критеріїв справедливості судового кримінального провадження. Аналіз рішень ЄСПЛ дає підстави виділити деякі критерії, які покладено в основу концепції справедливого судового розгляду.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [7] (далі – Конвенція) у ст. 6 проголошує, що кожен має право на справедливий судовий розгляд. Відповідно до її положень, кожна людина під час вирішення питання стосовно її цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, має право на

справедливий і відкритий розгляд кримінальної справи впродовж «розумного строку» незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду (або його частини) в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, оскільки публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїх рішеннях, інтерпретуючи Конвенцію, виділяє кримінальну процесуальну функцію охорони прав людини як похідну від її права на захист і вважає її однією з найважливіших умов забезпечення справедливості кримінального правосуддя. Невизнання права на захист призводить до заперечення права кожного на правосуддя, яке особливо у кримінальному провадженні повинно бути справедливим. Право на захист впливає із самого права на справедливий судовий розгляд. Визнається існування у міжнародному кримінальному процесі окремого права підсудного на справедливий судовий розгляд, яке в свою чергу є багатограним і включає цілий ряд процесуальних гарантій [8, с. 324].

Для розуміння справедливого судового розгляду у національній практиці особливу вагу має тлумачення ЄСПЛ поняття «кримінальне обвинувачення» та визначення моменту його висунення. Це поняття у контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції має автономний зміст, тому національне законодавство не є головним при визначенні того, чи має щось спільне обвинувачення з кримінальним правопорушенням. О. М. Толочко зазначає, що ЄСПЛ використовує три критерії для визначення обвинувачення кримінальним: критерій національного права, критерій кола адресатів та критерій правових наслідків для адресата [9, с. 58].

Критерій національного права вважається основним, оскільки ЄСПЛ встановлює, чи підпадає вказане протиправне діяння під ознаки кримінального правопорушення відповідно до норм національного кримінального права.

Проте цей критерій не має вирішального значення у контексті застосування гарантій справедливого судового розгляду через те, що держава могла б уникати порушення вимог ст. 6 Конвенції шляхом декриміналізації злочинів.

Наступний критерій стосується поширення встановленої законом кримінальної відповідальності за колом осіб. Якщо ця відповідальність поширюється на невизначене коло осіб, правопорушення підлягає кваліфікації як кримінальне.

Третій критерій полягає в оцінці характеру правопорушення та суворості покарання за його вчинення. За загальним правилом, у випадку, якщо є наявним елемент покарання, а передбачені санкції є достатньо суворими, скоєне правопорушення вважається таким, що має природу кримінального правопорушення. Саме тому його судовий розгляд має здійснюватися з погляду відповідності гарантіям справедливості, зазначеним у ст. 6 Конвенції. Зокрема, забезпечення мінімального обсягу прав обвинуваченого: бути проінформованим про характер і причини обвинувачення; мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи користуватися правовою допомогою захисника; допитувати свідків обвинувачення та захисту.

Отже, ЄСПЛ розглядає кримінальне обвинувачення як універсальне поняття, що є наслідком будь-яких діянь протиправного характеру незалежно від ступеня їх суспільної небезпечності. У практиці ЄСПЛ існує тенденція поступової універсалізації поняття «кримінальне обвинувачення» у контексті ст. 6 Конвенції для більш автономного та ліберального його тлумачення. Пояснюється це надзвичайною важливістю належного захисту прав фізичних осіб у відносинах із представниками публічної влади для сучасного демократичного суспільства.

З метою вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства України мають значення обставини, що визнаються ЄСПЛ як момент висунення обвинувачення. Такими обставинами визнаються: арешт особи, офіційне повідомлення про намір здійснення стосовно неї кримінального

переслідування, початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи. Особа, викликана як свідок у кримінальній справі, але фактично підозрювана у вчиненні злочину користується гарантіями ст. 6 Конвенції і не може бути позбавлена гарантій, визначених ч. 3 ст. 6 Конвенції, на тій підставі, що відповідно до внутрішнього законодавства після винесення вироку і протягом його оскарження в апеляційному і касаційному порядку вона розглядається як засуджена, а не як обвинувачена у вчиненні злочину [10, с. 152].

Однією із поширених підстав для встановлення факту порушення ст. 6 Конвенції є тривалість судового розгляду справи, яка виходить за межі «розумного строку» [11, с. 128]. Для визначення «розумного строку» судового розгляду справи Європейський Суд враховує такі обставини, як загальна тривалість розгляду справи у суді; складність справи; особиста поведінка обвинуваченого; оперативність роботи правоохоронних органів (Рішення у справі «Русин проти України» [12]).

Загальна тривалість розгляду конкретної кримінальної справи – об'єктивний факт, якщо є відомими початок і закінчення судового розгляду. Стосовно кримінального провадження ЄСПЛ встановив, що цей період починається із моменту офіційного повідомлення людини компетентним органом про її обвинувачення у скоєнні кримінального правопорушення. Закінчується судовий розгляд справи моментом оголошення судового рішення, а у випадках його оскарження – включає строк розгляду справи у вищестоящому суді аж до Верховного Суду або іншого вищого судового органу. На державу покладено обов'язок організації своєї судової системи та запровадження такого судового кримінального провадження, щоб будь-яке кримінальне обвинувачення було розглянуте у розумний строк. Застосування ч. 2 ст. 6 Конвенції гарантує кожній людині те, що представники держави не можуть звертатися до неї як до винуватої у скоєнні кримінального правопорушення до винесення рішення судом.

Серед основоположних гарантій справедливого судового розгляду, які не сформульовані чітко у самій ст. 6 Конвенції, найбільш вагомою є рівність процесуальних можливостей сторін. Усі сторони судового розгляду мають рівні процесуальні можливості у судовому кримінальному провадженні. Жодна із них не може володіти будь-якою перевагою представлення доказів у суді. Щодо їх представлення ЄСПЛ покладається на процесуальні гарантії, встановлені внутрішнім законодавством, а щодо оцінки – на національні суди. Для оцінки справедливості всього судового розгляду важливим є характер отриманих доказів і спосіб їх отримання. У сфері кримінального процесу при дотриманні прав сторони, яка виконує функцію захисту, необхідно, щоб докази висувалися в присутності обвинуваченого у відкритому розгляді його справи і щоб вони могли бути оскаржені у змагальному процесі. Ця вимога включає можливість ставити запитання свідкам і заперечувати докази, представлені протилежною стороною.

Важливе значення при оцінці справедливості судового кримінального провадження має й те, за рахунок яких (або чийх) коштів фінансується суд чи орган, який ухвалює рішення по кримінальній справі; якою є процедура призначення суддів; яким є строк повноважень судді; чи передбачено на рівні законодавства гарантії незалежності судів тощо. Однак, лише факт того, що процедура обрання або призначення судді передбачає участь у цьому органів державної виконавчої влади, не може бути достатньою підставою визнання порушення засади справедливості. Слід також погодитися, що обов'язковим атрибутом незалежності суддів є наявність гарантій, які перешкоджають їх відстороненню органами державної виконавчої влади в період здійснення повноважень судді. Інший підхід використовує ЄСПЛ при визначенні безсторонності. Держава повинна забезпечити умови, за яких не будуть існувати обґрунтовані сумніви щодо цього. Такі сумніви, наприклад, можуть бути у випадках, коли між суддею та учасником спору існують інші стосунки, не пов'язані з конкретною судовою справою [13, с. 362].

Порушенням визнаються випадки, коли суддя, який розглядав справу, брав участь у її судовому розгляді на попередніх стадіях кримінального провадження. Наприклад, суддя апеляційної інстанції, який вирішував справу в суді першої інстанції або участь судді у кримінальному провадженні в різних процесуальних статусах. Наприклад, якщо суддя був свідком, або виступав у цій справі як експерт, спеціаліст, перекладач тощо.

Запровадження практики ЄСПЛ та вищенаведених гарантій справедливого кримінального провадження вимагає забезпечення прозорості діяльності судової влади, вдосконалення порядку надання кваліфікованої і безоплатної правової допомоги на всіх стадіях кримінального провадження усім учасникам процесу, підвищення якості та забезпечення змагальності кримінального процесу і безумовного виконання судових рішень.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок визначеної проблематики. Право на справедливий суд є одним із ключових у системі гарантій суб'єктивних прав особи у кримінальному провадженні, оскільки без належного забезпечення цього права, всі інші права особи залишаються незахищеними. На сьогодні відсутній єдиний підхід щодо встановлення структурних елементів системи процесуальних гарантій справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні. У подальшому вважаємо за необхідне продовжити розробку цього напрямку досліджень з метою їх встановлення, щоб застосування положень Конвенції та практики ЄСПЛ національними органами досудового розслідування та судовими інстанціями дозволяло уникати констатації ЄСПЛ порушень Україною права на справедливість у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини. Декларація ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Запобігання катуванням: монографія / В. В. Коваленко, А. О. Червяцова, О. Н. Ярмиш. – К. : Атіка, 2010. – 160 с.

3. Ганьба О. Б. Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ганьба Олег Борисович. – К., 2014. – 243 с.

4. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. – 4-те вид., доп. і переробл. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.

5. Марущак Н. В. Справедливість у кримінальному судочинстві / Н. В. Марущак // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 12. – С. 174–177.

6. Тобота Ю. А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини / Ю. А. Тобота // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2013. – № 1086, вип. 2. – С. 65–68.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada>.

8. Головка О. П. Справедливий судовий розгляд в міжнародному кримінальному процесі / О. П. Головка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2013. – Випуск № 5. – С. 323–327.

9. Толочко О. М. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О. М. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №3. – С. 56–61.

10. Карабут Л. В. Початковий момент реалізації функції кримінального переслідування за новим КПК / Л. В. Карабут // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 1. – С. 145–155.

11. Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини / О. А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Русин проти України». Заява № 5462/10. Стислий виклад рішення від 20.10.2016 р. // Урядовий кур'єр. – № 9. – 18 січ. 2017 р.

13. Трегубов Е. Л. / Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини / Е. Л. Трегубов // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 358–363.

Зеленский С. Право на справедливый суд в уголовном производстве в системе процессуальных гарантий

Исследуется право на справедливый суд, как одно из ключевых в системе процессуальных гарантий субъективных прав личности в уголовном судопроизводстве. Считается, что без надлежащего обеспечения этого права, все остальные права человека остаются незащищёнными. На государство возлагается обязанность организации деятельности своей судебной системы таким образом, чтобы судебное уголовное производство было справедливым. Констатируется, что сегодня отсутствует единый подход к структурным

элементам системы процессуальных гарантий справедливого судебного разбирательства в уголовном производстве. Их установление позволит избежать нарушений права на справедливый суд.

Ключевые слова: принцип справедливости, защита, обвинение, уголовное производство, процессуальные гарантии, права человека

Zelenskiy S. Right to fair trial in criminal proceedings in the system of procedural safeguards

We study the right to a fair trial as one of the key in the system of procedural safeguards subjective rights of individuals in criminal proceedings. It is believed that without proper provision of law, all other individual rights remain unprotected. On state duty imposed organization of its judicial system so that court criminal proceedings were fair. Procedural status of criminal proceedings depends on the set in its guarantees of their rights, freedoms and legal interests.

The right to a fair trial recognized fundamental human right, guaranteed settlement of criminal procedural relations so that the rights and legitimate interests of citizens is not limited and does not depend on the arbitrariness of state bodies and persons who represent them. In legal state regulators installed on the system guaranteeing protection of the subjective rights of individuals. To them and the basic principles of criminal proceedings. On the basis of procedural built institutions and regulate the order of proceedings on their basis take procedural decisions. The principle of justice stands one of the basic principles of criminal proceedings, including the recognition and the principle of rule of law. It appears one of the key elements of a comprehensive system of basic principles of criminal proceedings through the perception of the national legal system of values that are considered traditional for the theory and practice of common law.

In its decisions the European Court of Human Rights identifies the function of criminal procedural protection of human rights as a derivative of its rights of defense and is considered one of the most important conditions to ensure fairness of the criminal justice system. The right to defense is acknowledged that ensures the right of everyone to justice, organically derived from the right to a fair trial. Recognized diversity defendant the right to a fair trial, which in turn includes a number of procedural safeguards.

Guarantees of fair trial have extremely close relationship with all the basic principles of criminal proceedings, but most of it is found in ensuring law and equality before the law and the courts. It is noted that currently there is no single approach to structural elements of the system of procedural guarantees of a fair trial in criminal proceedings. Their installation will avoid violations of the right to a fair trial. The criminal and procedural guarantees is introduced for the totality of the Constitution of Ukraine proclaimed subjective rights and freedoms of man and citizen.

Keywords: principle of justice, protection, prosecution, criminal proceedings, procedural guarantees, human rights.